

STRUCTURE OF LAST PERIOD OTTOMAN ARCHITECTURE

Studies on the structure of Ottoman Architecture have concentrated on the foundation and development of court architecture (Hassa Mimarlar Ocağı). Ottoman Architecture of the last period has been neglected and there have been few studies on it compared to classical period. Structural changes and function of architecture of this period have not been dealt with. The structure of Ottoman Architecture has been dealt with in order to enlighten the literature of last period history of art, foundation and developments of Hassa Architecture have been pointed out and phases of this foundation from the beginning of 19th century till the collapse of the Empire have been investigated in details.

Anabtar kelimeler: Osmanlı Mimarlık Örgütü, Hassa Mimarları, Mimarlık Eğitimi

Key words: Architectural Organization of Ottomans, Court Architects, Education of Architecture

Osmanlı mimarlığının teşkilat yapısı üzerine yapılan çalışmalar genelde Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluşu ve gelişimi üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Son dönem Osmanlı mimarisi ihmal edilmiş ve klasik döneme oranla çok az çalışılmıştır. Özellikle bu dönem içerisinde mimarlık teşkilatının yapısal değişimi ve işlevi üzerinde hemen hiç durulmamıştır. XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı imar sistemine münakasa (açık eksiltme) usulü ile ihale yöntemi getirilmiş ve kalfa adı verilen üstlenicilere yapılar inşa ettirilmeye başlanmıştır. Bina inşa ve onarımlarındaki süreçler yeterince araştırılmamış ve arşiv kayıtlarına inilip ihale şartnameleri incelenilmemiş olduğu için birçok binanın gerçek mimarları gün yüzüne çıkmamış, bu yapıların müteahhitliğini yapan kalfalar mimarları olarak algılanmıştır. Bu çalışmada son dönem sanat tarihi literatürünün daha doğru bir yapıya kavuşması amacıyla Osmanlı mimarlığının teşkilat yapısı ele alınmış, Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluş ve gelişimine değinildikten sonra XIX. yüzyıl başlarından itibaren teşkilatın geçirdiği evreler İmparatorluğun yıkılışına değin detaylı olarak incelenmiştir.

Hassa Mimarlar Ocağı'nın Kuruluşu ve Gelişimi

"Hassa Mimarlar Ocağı" veya "Cemâat-i Mîmârân-ı Hassa" şeklinde adlandırılan ve idari düzende sarayın birim teşkilatı içerisinde, şehremini¹ bağı olarak çalışan Osmanlı

mimarlık teşkilatının ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde Hassa Mimarlar Ocağı ile ilgili en erken tarihli bilgiler XVI. yüzyıl başına aittir.² Erken Dönem Osmanlı Mimarlığı'nda imar faaliyetlerinin hangi kurum eliyle yönetilip yönlendirildiği ve mimarların çalışma düzenine dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak ocağın saray teşkilatına dâhil oluşu ve saray teşkilatının da Fatih Dönemi'nde genişleyip detaylı bir yapılmaya sahne oluşundan dolayı XV. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra, harap olan şehrin tekrar mamur hale getirilmesi için, yoğun bir çalışma içerisine girildiği ve bu amaçla önde gelen devlet adamları tarafından pek çok yapı inşa ettirildiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır.³ İşte bu imar faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan mimar ve ustaların, Sultan II. Mehmed tarafından düzenli bir kurumsal yapıya kavuşturulduğu söylenebilir.⁴

Hassa Mimarlar Ocağı'nın başında "Sermimârân-ı Hassa" adıyla bir başmimar bulunmaktaydı. Başmimarlığa atanacak mimar, şehremini belirleyip padişaha bildirirdi.⁵ Şehreminleri dârüssaâde ağasına (saray ağası) karşı sorumlu idi.⁶ Dârüssaâde ağası, padişah iradesiyle yapılması istenen bir yapı veya tamiratı şehreminine iletir, o da sadrazamın bilgisi dahilinde başmimar ile görüşüp gerekli emirleri

*Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Erzurum, selmancan@hotmail.com

1 Şehremini; II.Mahmud Devri'ne kadar çeşitli vazifeleri bulunan yüksek dereceli bir memurdur. Görevi min inşaat ve tamirata ait işlerden başka, Eski ve Yeni saray mensupları maaşlarıyla kendilerine tahsisat bağlanan Şeyhülislam, Hoca-yı sultani öğullarının uluvelerini dağıtmak, Galata Sarayı ile İbrahim Paşa Sarayı'nun yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını temin etmek gibi bir nevi saray vekilharçlığı yapmaktı. Şerifettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1/1, Ankara 1963, s.158. XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve beldeyiye işlerini yürüten şehreminliği de kanştırılmamalıdır.

2 Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1512'de mevcud 7 kişiden oluşmaktadır. Rıfkı Melîh Meriç, "Bayezid Camii Mimar, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, Sayı II, Ankara 1957, s.70.

3 Fatih'in İstanbul'da gerçekleştirdiği imar faaliyetleri için bkz: Cevad Memduh Altar, "Osmanoğullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezalar", **Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi (14-24 Ekim 1959 Ankara)**, Ankara 1962, s.17-25; Aşıkpaşazade Tarihinde de Fatih'in şehrin imarı için çeşitli vilayetlerden insanlar getirerek iskan ettirdiği ve İstanbul'da medrese, cami, imaret gibi çok sayıda bina yaptırıldığı kayıtlıdır. Aşıkpaşazade Tarihî, **Tevârih-i Âli Osman**, İstanbul, 1332, s.142-143.

4 Şerifettin Turan, a.g.m. s.157, Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyıl'da Hassa Mimarları", **Prof. Dr. İsmail Ak Armağanı**, İzmir 1999, s.207.

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde) III. No.23275, Tarih: 1241 / 1825-26.

6 Şehreminliğine tayin edilenler Sadrazam huzurunda hil'at giyer ve daha sonra saraya giderek Dârüssaâde Ağası'ndan da ayrıca hilat giyerdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 377.

kendisine verirdi. Bu silsile Koçi Bey Risalesi'nde şöyle yer almaktadır:⁷

"Yapılar lazım gelse saray ağasına baber gönderip; filan nesneyi yaptırın deyi emredersiz Saray ağası dabi şehremini çağırıp; saâdetlü padişah bir oda yapılınsun deyi emretti, var veziriâzama söyle der. Şehremini varup veziriâzama der ki; saâdetlü padişah yapıp emretmiş dedikte veziriâzam dabi; emir padişahımın, var imdi ne lazım ise mimar ağa ile görüş, ne kadar harç olursa divandan verilsin der. Saray ağası şehremini üzerine nâzırdır, eli altında nefer gibidir".

Mimarbaşının idaresi altında bir kethüda (vekil, yardımcı), mimar halifeleri, kalem kâtibi, taşçı, sıvacı, nakkaş, minareci gibi inşaat elemanları bulunmaktaydı. Vefa Semti civarında bulunan "Mimarbaşı Kârhanesi" adıyla anılan bir dairede işlerini yürüten bassa mimarları, İstanbul içerisinde ve İmparatorluk genelindeki bütün yapı faaliyetlerini yürütmekle yükümlüydü.⁸

Saray içerisinde de şehreminin kontrolü altında ayrıca bir tamirat ambarı bulunmaktaydı. Topkapı Sarayı'nın küçük çaplı inşa ve tamirat işlerini yürüten ve Yalı Köşkü'nün bir kısmını çalışma alanı olarak kullanan bu ambar; tamirat müdürü, ambar müdürü, ambar kâtibi ve meremmetçi kalfaları⁹ görev yapmaktaydı.¹⁰ Topkapı Sarayı dışındaki; Eski Saray, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve Beşiktaş Sarayı gibi diğer büyük sarayların da kadrolu meremmetçileri bulunuyordu.¹¹

Yalı Köşkü'nün etrafında; taş, kurşun, kireç ve benzeri inşaat malzemeleri için oluşturulmuş dükkanlar mevcuttu. İdaresi, yapı ustalarının üzerinde olan bu dükkanlar, varlıklarını XIX. yüzyıl ortalarına değin sürdürmüşlerdir.¹²

Saray içerisinde yer alan Tamirat Ambarı, XIX. yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831'de kaldırılışından sonra önce "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü" ve daha sonra da Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı Ebniye-i Seniyye

İdaresi ismini almıştır.

Saraydaki ve İmparatorluk bünyesindeki bütün imar faaliyetlerinin organizasyonu sağlayan; Şehremini, Hassa Mimarbaşı, Mimarbaşı Kethüdası, Su Nâzırı, İstanbul Ağası (Acemi Oğlanlar Ağası), Kireççibaşı, Tamirat Müdürü, Ambar Müdürü ve Ambar Birinci Kâtibi'nden oluşan bir "Fen Heyeti" meydana getirilmişti. Fen Heyeti haftanın belirli günleri Yalı Köşkü ile Sepetçiler Köşkü'nde toplanmaktaydı.¹³

Başmimar ve bütün ocak mensupları ulûfeli¹⁴ idiler. Ulûfelerin XVI. yüzyılda daha yüksek olduğu görülmektedir. Mimarbaşılardan hazineden aldıkları ulûfelerinin dışında inşa ve tamiratlardan belirli oranlarda harçları ve İstanbul'daki dükkanlardan ve azınlıklardan ait evlerden (Rum, Ermeni ve Yahudiler) bir miktar aidatları vardı. Ayrıca XVI. yüzyıl başlarından itibaren, Vize Sancağı'ndaki Toriye Kazası ve ona bağlı köylerin geliri ile¹⁵ Kocaeli Sancağı'na bağlı Gebze Kazası'nın Ömerli Köyü ve Kandıra Kazası'nın Sabunlu Köyü gelirleri¹⁶ mimarbaşılara arpalık¹⁷ olarak verilmişti.

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün 1831'de kuruluşuna değin başmimar olanların bu gelirleri varlığını korumuştur. Ancak 1838 yılından itibaren ebniye müdürleri aylık 4000 kuruş maaşa bağlanmış ve inşaatlardan aldıkları harçları azaltılmıştır¹⁸

Saray içerisindeki "Enderun Mektebi"nde yetişenler arasından, mimariye yeteneği olanlar bir süre hendese ve mimariye ait teorik ve pratik eğitimden geçirilip ocak içerisinde görevlendirilmekteydiler.¹⁹ Bunun yanı sıra, devletin diğer birimlerinde (Cebeci Ocağı, Top Arabacıları vb.) mimarlıkla ilgili bilgi birikimi öne çıkanlar arasından da atamalar yapılabilmekteydi.²⁰

Hassa Mimarları ehliyet ve kıdemlerine göre zaman içerisinde başmimarlığa kadar yükselebilmekteydiler. Mimarbaşılığa atanılan "kayd-ı hayat" (ömür boyu) şartı ile bu görevi üstlenirlerdi. Ancak Sultan İbrahim Dönemi'nde (1640 – 1648) Mimarbaşı Kasım Ağa'nın 1645'de azl edilip yerine Meremmetçi Mustafa Ağa'nın atanmasıyla bu şart ortadan kalkmıştır.²¹

7 Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, Hazı, Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939, s. 116

8 Şerafettin Turan, **a.g.m.**, s.159.

9 Meremmet:Binâlarda yapılan yüzyesil tamirat. Meremmetçi: Tamirat ustası. Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-i Türkî**, Dersaadet 1317, s.1319.

10 Tayyazâde Ahmed Atâ Efendi, **Tarih-i Atâ**, Cilt:1, İstanbul 1293, s.290. Buradan naklen; Şerafettin Turan, **a.g.m.**, s.158-159

11 Saraylarda bulunan meremmet kadroları boşaldıkça yeni atamalar yapıldı. Örneğin; Beşiktaş Sarayı'nın boş olan meremmetçiliğine Dokaoglu Mihail'in getirilmesi. **BOA**, Cevdet Saray No:728, Tarih: 16 R.âhır 1175 /14 Kasım 1761.

12 Yalı Köşkü'nde bulunan taşçı dükkanının idaresini üzerinde bulunduran Taşçı Nikola'nın ölümü ile dükkana ait hissesinin yarısının 5000 kuruş karşılığında Ambar-ı Armece emektaşlarından Taşçı Arut'a verilmesi. **BOA**, A.MKT. Dosya No:193, Vesika No: 2, Tarih:29 C.evvel 1265 / 22 Nisan 1849.

13 Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 158-159

14 Ulufe:Osmanlılarda,devlet teşkilatının muhtelif kademelerinde vazife görenlere üç ayda bir ödenen maaş.Midhat Sertoğlu, **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, 1958, s.326.

15 Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 163

16 Erhan Afyoncu, **a.g.m.**, s.208

17 Arpalık: Osmanlılarda, yüksek devlet memurlarına, bazı saray mensuplarına, ilave tahsisat veya emeklilik maaşı olarak ödenen gelirlere verilen isim. Midhat Sertoğlu, **a.g.e.**, s.16.

18 **BOA**, F.H. No:26244-D ve **BOA**, Cevdet Maliye No:23819.

19 Saray içerisinde mimariye ait eğitimin yapısı hakkında blz. Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye - Mimar Mehmed Ağa - Eserleri", **Ord.Pfr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara 1976, s.107-206; Orhan Erdener, "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri", **Mimarlık**, Sayı: 32, İstanbul, 1966, s.19-22

20 Erhan Afyoncu, **a.g.m.**, s.210.

21 Mustafa Nâma, **Tarih-i Nâma**, Cilt:VI, İstanbul 1282, s.54. Buradan naklen;Ahmet Refik,**Türk Mimarları**, İstanbul 1937, s.36.

Mimar halifeleri, başmimarlığa yükselmek için sırasıyla; üçüncü, ikinci ve birinci halifelik görevlerinde bulunmak zorundaydı. Birinci halife; Ayasofya Evkafı, ikinci halife; Harameyn Evkafı ve üçüncü halife; Sultan II. Bayezid Evkafı hizmetini de üstlenirdi.²² Birinci halifeler aynı zamanda mimarbaşının vekillikini de yapmaktaydılar.

Mimar halifelerinin tayin ve azilleri mimarbaşının Divan-ı Hümayun'a arzıyla olurdu. Bu uygulama XIX. yüzyıl başına kadar devam etmiş ve 1801'de hassa mimarlarının Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da eğitim almalarına karar verilmesinden sonra, ocağa yapılacak atamalarda başmimar ile birlikte Mühendishane Nâzırı ve haşhocasının da onayı alınmaya başlanmıştır.²³ Ancak kısa bir süre sonra bu eğitime son verilince yeniden atamaların yalnızca başmimar arzıyla yapılması uygulamasına geri dönülmüştür.²⁴

Ocağın kadrosunda meydana gelen boşalmalara anında bir tayin olmadığı gibi bir boşalma olmadan da tayin yapılabiliirdi. Bu nedenle mimar halifelerinin sabit bir kadro (Gedik) sayısı bulunmamaktaydı. Boş bir kadroya tayin edilen mimara o kadroda daha önce ödenen ulufenin bir kısmı verilir kalan ise ocaktaki diğer mimarlara dağıtılır veya hazineye bırakılırdı.²⁵

Hassa mimarlarının mevcudu XVI. yüzyılda 18 kişiyi aşmazken²⁶ XVII. yüzyıl başından itibaren artış gösterip 43'e²⁷ çıkmıştır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında 34'e inmiş ve 1691'de ocağın mevcudu 11'e düşürülmüştür.²⁸ XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında mimar halifelerinin sayısı artarak 52 kişiyi ulaşmıştır.²⁹

XVI. yüzyılda Mimar Sinan'ın öncülüğünde en verimli ve olgun dönemini yaşayan Hassa Mimarlar Ocağı'nın sayısal olarak sonraki yüzyıllarda büyümesine rağmen; iktisadi, siyasi ve sosyal alanda yaşanan sıkıntılar nedeniyle nitelik ve verimlilik açısından bekleneni veremediği görülür.

Hassa Mimarlar Ocağı XIX yüzyıl başına geldiğinde siyasi, iktisadi ve sosyal nedenlerle gerek çalışma düzeni ve gerekse de mevcut elemanlarının mimarlık bilgi ve eğitimi konusunda büyük sıkıntılar içerisindeydi. Ocağın düzeninin bozulmaya başlaması XVII. yüzyıl ortalarına kadar götürülebilir. Sultan İbrahim döneminde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın siyasetle olan bağlantısı nedeniyle azledilmesi ve başmimarların görev sürelerini uygulanan kayd-ı hayat şartının ortadan kalkması ocağın düzeninde meydana gelen

ilk tahribattır. Bu dönemden sonra, ocak içerisinde yapılan atamalar ve azillerde saray ileri gelenlerinin müdahaleleri artmış ve bunun sonucunda deneyimsiz ve bilgisiz insanlar sistem içerisinde yer almaya başlamışlardır. 1691'de yetersizlikleri nedeniyle 23 mimarın ocak ile ilişkilerinin kesilmesi bu müdahalelerin boyutunu ortaya koymaktadır.³⁰

XVIII. yüzyıl boyunca mimarlar ocağının düzensizliğinin giderek arttığı görülür. Başmimar olmak için liyakat ve kıdem birinci kistas olmaktan çıkmış, bunu yerine hanım sultanlara yakınlık aranmaya başlanmıştır.³¹ Görev ihmalleri ve yolsuzluklar yaygınlaşır. Örneğin; 1791'de Kurım yakınlarındaki Anapa Kalesi'nin tamiratına gönderilen İsmail Halife'nin görev yerine gitmediği, Sinop'tan geri dönerek evinde saklanıp devletin vermiş olduğu yol ve inşaa harcırahını zimmetine geçirdiği ortaya çıkar.³²

Sultan III. Selim (1789–1807) tahta çıktığında, kurmaya çalıştığı yeni askeri ve idari düzen için yoğun bir inşaa faaliyetine girer. Yaptırmak istediği kale, kışla ve benzeri yapılarla özel olarak ilgilenir. İnşaa süren yapıları tebdil-i kıyafetle gezip kendi isteğine uygun olup olmadığını da denetler.³³

Hassa Mimarlar Ocağı'nın içinde bulunduğu başıbozukluğu ve bilgi yetersizliğini gidermek amacıyla Sultan III. Selim bütün mimar halifelerinin Hasköy'de kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da³⁴ hendese ve mimarlık dersleri almalarını sağlar. Başlangıçta lağımçı ve humbaracı ocakları mensupları için yapılandırılan ve Nisan 1794 tarihinden itibaren eğitime başlayan mühendishaneyeye 9 Aralık 1801 tarihli kanunnameyle³⁵ bütün Hassa Mimarları da dahil edilir. Mühendishane'de eğitim alan Hassa Mimarları'nın bir listesi hazırlanır. 15 Aralık 1801 tarihli listede mimar halifelerinin; ocağa ilk kayıt tarihleri, aldıkları yevmiyeleri, baba isimleri, biliniyorsa nereli oldukları ve okula devamlarının ve istidatlarının (yetenek) olup olmadıkları kaydedilmiştir.

Hassa Mimarlar Ocağı'nın XIX. yüzyıl başında teşkilat yapısı, eleman sayısı, alınan ücretler ve eğitim durumlarına ilişkin çok önemli bilgiler içeren listede toplam 52 mimar halefesinin ismi yer almaktadır. Bu tarihte; Başmimar Ahmet Nurullah Ağa, Başmimar Kethüdası Mehmed Efendi, Birinci Halife İsmail Efendi, İkinci Halife Seyyid İsmail Efendi ve Üçüncü Halife Mehmed Akif Efendi'dir.

22 XVIII. yüzyıl sonlarına doğru bu düzen bozulmaya başlar ve XIX. başında kıdem ve liyakatsizler ocak içerisinde terfi ettirilir. BOA. Cevdet Maarif No:6395, 18 Recep 1230 / 16. Haziran 1815.

23 BOA. Cevdet Maarif No: 5481, Tarih:27 Şaban 1216 / 2. Ocak 1801.

24 BOA. Cevdet Saray No:3970, Tarih:18 C.vevel 1222 / 24 Temmuz 1807.

25 Erhan Afyoncu, a.g.m, s.208.

26 Erhan Afyoncu, a.g.m, s.209.

27 Şerafettin Turan, a.g.m, s.159-160.

28 BOA. KK. No: 3430, s.117-118, Tarih:19 Ramazan 1102 / 16 Haziran 1691.

29 BOA. Cevdet Maarif No:5481, Tarih:27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1802.

30 BOA. KK. No:3430, s.117-118, Tarih:19 Ramazan 1102 / 16 Haziran 1691.

31 Fikret Sancaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tarih Vakfı, İstanbul 2001, s.157-158.

32 BOA. Cevdet Maarif No:1792, Tarih: 6 Safer 1206 / 5 Ekim 1791.

33 BOA. HH. No:13414, Tarih:1208 / 1793-94.

34 Hasköy Mühendishanesi, daha önce 25 nisan 1775'de Tersane'de açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'dan yetişen bir boca ve dört halifenin atanmasından sonra eğitime başlamış ve 1806 yılından itibaren bir kanunnameyle "Mühendishane-i Berr-i Hümayun" olarak adlandırılmıştır. Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", **Osmanlı Bilim Araştırmaları II**, İstanbul 1998, s.103-119.

35 Mustafa Kaçar, a.g.m, s.109.

XVIII. yüzyılın genelinde ve XIX. yüzyıl başlarında hassa Mimarlar Ocağı içerisindeki gayrimüslim mimarların (Rum ve Ermeniler) geçen yüzyıllara oranla daha fazla olduğu bilgisinin aksine³⁶ listede, ölmüş olan Mülazım Yani Kalfa'nın dışında hiç bir ismin yer alması dikkat çekicidir.

XVIII. yüzyıldan itibaren gayrimüslim mimarlar "Mülazım" ismiyle anılan ve belirli bir derece, unvan ve kadroya sahip olmadan, ulufeli mimarlar dışında (haric ez-tertib) hizmetleri karşılığında kendilerine ödeme yapılan bir grubu oluşturmuşlardır. İhtiyaç duyulduğunda saraya ve devlete ait yapılarda görev yaptıkları için de XIX. yüzyılda "Ebniye-i Seniyye Kalfaları"³⁷ olarak adlandırılmışlardır.

Hassa Mimarlar Ocağı mimar halifelerinin 1802 yılında başladıkları mühendishane eğitimleri uzun süreli olmaz. Halifelerin sık sık bina keşiflerine gitme bahanesiyle derslerini takip etmedikleri, boş vakitlerini çarşı ve pazarlarda geçirdikleri için 20 Ocak 1807 tarihli bir kanunnâmeyle mühendis hanedeki eğitimlerine son verilir.³⁸

Sultan III. Selim'in bütün çabalarına rağmen, ocağın içinde bulunduğu başı-boşluğun inanılmaz derecelere ulaştığı görülür. 1790 yılında halifelik beratını alan San Seyyid Mehmed Efendi'nin, başka memlekete gidip yerleştiği ve teşkilatta yerinin boş kaldığı ancak otuz yılı aşkın bir süre sonra, 1823'de fark edilir.³⁹

Ocağın düzensizliği Sultan II. Mahmud (1808–1839) döneminde de devam eder. 1822'de keşif ve inşa çalışmalarında yolsuzluk iddialarının artması üzerine mimarağların miri inşaatlarda görev almamaları ve mesailerini yalnızca elemanlarının kontrolüne harcamaları dahi istenir.⁴⁰

Mimarağaların ihtiyaçlarının karşılanamadığı, mimar halifelerinin geçimlerini sağlayacak derecede gelirlerinin olmadığı ve bu nedenle de keşiflerde yolsuzlukların yaşandığı, binalardan düzensiz harç alındığı dönemin kayıtlarında açıkça yer almaktadır. Hassa Mimarlar Ocağı'nın son başmimar Seyyid Abdülhalim Efendi Dönemi'nde kaleme alınan bir belgede,⁴¹ teşkilatın ve mimar halifelerinin içinde bulunduğu durum özetle şöyle dile getirilmektedir;

"Hassa mimarbaşılığı hizmetinde bulunanların ikiyüzseksendörti kuruş basdan başka gelirleri olmayıp sadece bima ve dükkanelardan birer miktar avaid almaktadırlar. Çok cüz'i olan bu avaidler beş on kuruş fazla alınsa hemen mimarlar hakkında şikayetler olmaktadır. İnşaatlardan Hassa Mimarlarının

yamı sıra Galata Voyvodaları ve Bostancıbaşı bulunanlar da harç almaktadırlar. Galata Voyvodası; Galata baricinde Tatavla, Kasımpaşa, Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy, Arnavutköy, Kuruçeşme, Yeniköy, Tarabya ve Sarıyer'den. Bostancıbaşı; Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu yakalarından, Üsküdar, Kadıköy, Fener, Balat, Yenikapı, Samatya, Eyüp, Hasköy ve Kasımpaşa'da inşa edilen yapılardan harç almaktadırlar. Bu durumda bir bina için balktan bir kaç kurum ayrı ayrı harç ve avaid toplamaktadırlar".

Bütün bu olumsuz gelişmeler sonucunda görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyen, yeterli ve birikimli eleman sıkıntısı çeken Hassa Mimarlar Ocağı, bağlı bulunduğu saray teşkilatının da büyük oranda değişime uğraması nedeniyle şehremanlığı ile birleştirilerek 4 Kasım 1831'de "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" adını alır.⁴²

Hassa Mimarlar Ocağı'nın Kaldırılışı ve Mimarlık Teşkilatının Yeniden Örgütlenmesi

Hassa Mimarlar Ocağı'nın içinde bulunduğu düzensizlik karşısında gerek Sultan III. Selim döneminde ve gerekse de II. Mahmud'un saltanatının ilk devresinde yapılmaya çalışılan düzenlemelerin yeterli olmadığı, kurum içerisinde şehremaneti ile başmimar arasında yetki karmaşasının yaşandığı ve özellikle de bina yapımlarında uygulanan prosedürün yıllar yılı yanlış uygulamalarla içinden çıkılmaz bir durum aldığı görülür. 1826 yılında Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılışı ile birlikte devletin yeniden yapılandırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar çerçevesinde mimarlık teşkilatının sorunları da ele alınır. Saray teşkilatına bağlı olarak çalışan Hassa Mimarlar Ocağı'nın klasik yapısıyla ihtiyaçlara cevap veremeyeceği düşünülerek 1831 yılında ortadan kaldırılır.

Osmanlı mimarlık teşkilatının XIX. yüzyıl boyunca geçirdiği değişim süreci içerisinde oluşturulan yeni kurumların olgunlaşması ve istenilen amaçlara uygun verimin alınması uzun bir zaman alır. 1831'de kaldırılan Hassa Mimarlar Ocağı'nın görev ve sorumlulukları birkaç kurum üzerine dağıtılır. Bu kurumları şöyle sıralaya biliriz:

41 Bu layihanın iki nüshası bulunmaktadır BOA MAD. No:8959, Tarih:9 Ramazan 1242 / 6 Nisan 1827, s.39-21 ve BOA. HH. No:29271, Tarih:1240 (Tasnifte yer alan bu tarih 1242 olmalıdır)

42 BOA. Cevdet Saray No:2860, Tarih 1247 / 1831

İmparatorluk genelinde inmar ve inşa faaliyetlerini yürütüp organize edecek birim olarak 1831'de "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" kurulur. Başlangıçta bağımsız bir kuruluş olan müdürlük 1849'de Nafia Nezareti'ne bağlanarak "Ebniye Muavinliği" ismini alır. Ebniye Muavinliği'nde 1852 yılında kaldırılıp yerine Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışan "Ebniye Meclisi İdaresi" kurulur. Bu idare 1866'dan itibaren Şehreminliği'ne bağlı Hendesehane bünyesinde çalışır.

Saray ve kasırların tamiratıyla görevli Topkapı Sarayı'nda bulunan ve Hassa Mimarlar Ocağı'nın bir alt birimi olarak çalışan Tamirat Ambarı, 1831'de yapılan bir düzenlemeyle "Ebniye-i Miriye Tamirat Müdürlüğü" ismini alır. Bu kurum 1861 yılından sonra "Ebniye-i Seniyye İdaresi" olarak adlandırılır.

Vakıfların bakım, tamir ve inşasına ilişkin görevleri 1826 yılından sonra kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı "Evkaf Tamirat Müdürlüğü" yürütür.

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü

Hassa Mimarlar Ocağı'nın yeni bir yapıya kavuşturulması amacıyla 4 Kasım 1831 tarihinde Bâbâlı'da toplanan bir mecliste "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" adıyla yeni bir kurumun oluşturulmasına karar verilir. Son Sermimaran-ı Hassa Seyyid Abdülhalim Efendi mimarlık bilgi ve becerisi nedeniyle Ebniye Müdürü olarak atanır.⁴³

Yeni oluşturulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü protokolde Asakir-i Mansure Katipliği'nden sonra geliyordu. Ebniye müdürleri törenlerde; büyük üniforma ve sırmalı çuha pantolon giyecek, kılıç ve nişan-ı âli takacaklardı.⁴⁴

Ebniye müdürlerine daha önce hassa başmimarlarının binalardan almakta oldukları harçlar ve arpalıklar ödenmeye devam edecekti. Yapılacak resmi binaların planlarının hazırlanması, keşfinin yapılması ve inşaat aşamasında denetim görevi ebniye müdürlüğüne aitti. Özel binaların planlarını kontrol edip uygunluğunu tasdik etmek de yine müdürlüğün görevleri arasındaydı.⁴⁵

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü başlangıçta öngörülen görev ve sorumluluklarını merkezi idarenin ilgisizliği nedeniyle tam olarak yerine getiremez. Yeterli ve bilgili mimar eksikliği çekilmektedir. Teşkilat içerisinde otuz mimar halifesi vardır ve bunların içerisinde ancak on halife bina inşa edecek mimari bilgisine sahiptir. Bu sıkıntılar Ebniye

Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından dile getirilse de gerekli önlemler alınmaz.⁴⁶ Özellikle de maddi sıkıntılar nedeniyle teşkilat çöküntüye uğrar. Ebniye Müdürlüğü'nün gelirleri resmi ve özel binalardan alınan harçlardır. Mimar halifeleri bu harçlardan aylık ortalama 40-50 kuruş alabilmektedirler ki bu miktar geçimlerini temin etmekten çok uzaktır. Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi'nin 1838 yılına ait hazırladığı bir raporda bu durum açıkça ortaya konulmaktadır. Bu rapora göre; teşkilat uzun süredir ihtiyaçlarını borçlanarak karşılamaktadır. 21 Mayıs 1833'ten 28 Aralık 1837'ye kadar elli yedi ay zarfında 271120 kuruş borç birikmiştir. Mimarların çoğu bu zor koşullar altında çalışmak istemediklerinden görevlerinden ayrılmışlar ve mimar halifelerinin sayısı azalmıştır. Abdülhalim Efendi bu durumun sürmesi halinde yakın bir gelecekte mimar sıkıntısı çekileceğini vurgular.⁴⁷

Hazırlanan bu rapor doğrultusunda Ebniye Müdürlüğü'nün gelirleri artırılır. Devletin bir kaç kurumundan ödenmek kaydı ile müdürlüğe ayda 13200 kuruş para bağlanır. Bunun 10000 kuruşu ebniye müdürüne kalan kısmı da mimar halifelerine tahsis edilir.⁴⁸ Ebniye müdürüne ödenen miktar birkaç ay sonra ayda 4000 kuruşa indirilir.⁴⁹

Ebniye Müdürlüğü kurulduğunda mimarların işlerini yürütmek için kendilerine ait bir binalar bulunmamakta ve bütün işler ebniye müdürünün evinde yürütülmekteydi. Bir süre bu şekilde idare edilse de Seyyid Abdülhalim Efendi kendi evinin bu iş için uygun olmadığını belirtir. Çünkü mimar halifeleri ve inşaat esnafı hemen her gün bu eve gelip gitmektedirler. Bu durumda evde izdibam yaşamakta ve çoğu zaman yapılacak işler aksamaktadır. Sonunda Yeni Cami avlusunda, daha önce Asakir-i Mansure Hazinesi için inşa edilen binanın bir bölümü Ebniye Müdürlüğü için tahsis edilir. Şubat 1839'da binada gerekli onarım ve düzenlemeler yapılarak yanına da bir ahır inşa edilerek kullanıma başlanır.⁵⁰

Ebniye Müdürlüğü'nün bünyesinde çalışmak üzere 1848 yılında bir "Ebniye Meclisi" kurulmasına karar verilir.⁵¹ Meclisin reisliği ebniye müdürü yürütecek ve diğer üyeler başkanlı mimar halifeleri ile bina işlerinden anlayan birkaç üst rütbeli devlet görevlileri arasından seçilecektir. Ebniye Meclisi'nin 13 asil 2 yedek üyesi Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından belirlenir.⁵² Meclisin görevi; yapılması planlanan binaların münâkasaya çıkarılıp (açık eksiltme ile ihaleye çıkarılma işlemi)

43 BOA. Cevdet Saray No:2860, Tarih:28 C.evvel 1247 / 4 Kasım 1831.

44 BOA. A. TŞF. Dosya No:6-A, Vesika No:15.

45 BOA. A. MKT. Dosya No:156, Vesika No:88.

46 BOA. HH. No:23977, Tarih:1250 / 1834.

47 BOA. HH. No:26244.

48 Ebniye Müdürlüğü'ne; Mansure Hazinesi'nden 3000 kuruş, Miri Hazinesi'nden 4000 kuruş, Harameyn Hazinesi'nden 1200 kuruş, Evkaf Hazinesi'nden 6000 kuruş ve tersane Hazinesi'nden 3000 kuruş ödeme yapılır. BOA. HH. No:26244-B

49 BOA. Cevdet Maliye No:23819.

50 BOA. MAD. No:8961, s.20-21, Tarih:28 Zilkade 1254 / 10 Şubat 1839.

51 BOA. İMMS. No:171, Tarih:15 R.âhır 1264 / 21 Mart 1848.

52 Bu görevliler şunlardır: Meclis Reisi Seyyid Abdülhalim Efendi, azaları; Ebniye-i Hassa Halifesi el-Hac Salıb Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi Esad Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi İsmail Ferruh Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi Hafız Ali Efendi, Mektubi-i Maliye Hulefaı Mûteheyyizanından rütbe-i salise nişanını hamil Cazim Efendi, Rumeli Mesarifat Muhasebesi Ketebesinden hamis nişanını hamil Galib Efendi, Ermeni milletinden Kırkor Kalfa, Ermeni milletinden Minas Kalfa, Ermeni milletinden Küçük Ohannes Kalfa, Rum milletinden Panayot Kalfa, Rum milletinden Todorı Kalfa, Rum milletinden Onikos Kalfa. Bunlara yanı sıra gerektiğinde görüşmelere katılacak olan Rum milletinden Ohannes ve İstefan Kalfalar BOA. İMMS. No:175, Tarih:7 C.âhır 1264 / 11 Mayıs 1848.

müteahhitlerle kontratlarının hazırlanmasıdır. Ebniye Meclisi'nin en önemli görevlerinden biri de inşaat malzemelerinin kalite ve fiyat kontrolü ile bazı durumlarda ortaya çıkan bina anlaşmazlıklarını görüşüp çözüme kavuşturmaktır.

Ebniye müdürlüğü görevini üç dönem Seyyid Abdülhalim Efendi, iki dönem Mühendis Abdülhalim Efendi yürütür. Seyyid Abdülhalim Efendi müdürlüğün kuruluş tarihi olan 4 Kasım 1831'den, Mart 1839'a kadar görev yaptıktan sonra⁵³ yerini Şumnu'da askeri binaların inşasını tamamlayan Mühendis Abdülhalim Efendi'ye bırakır.⁵⁴ Sultan II. Mahmud'un Haziran 1839'da ölümü üzerine Mühendis Abdülhalim Efendi 5 Temmuz 1839'da II. Mahmud Türbesi'nin inşası ile görevlendirilir. Aynı tarihte Seyyid Abdülhalim Efendi de yeniden Ebniye Müdürlüğü'ne atanır.⁵⁵ II. Mahmud Türbesi inşasındaki başarısından dolayı Mühendis Abdülhalim Efendi 6 Kasım 1840'da ikinci defa bu göreve getirilir ve 14 Temmuz 1847'ye kadar yürütür.⁵⁶ Mühendis Abdülhalim Efendi'den sonra Seyyid Abdülhalim Efendi tekrar ebniye müdürü olur ve 8 Mart 1849'da Ebniye Muavinliği kuruluncaya değin bu görevini sürdürür.⁵⁷

Nafia Nezareti'nin 1848'de kuruluşundan sonra görevleri arasına binaların keşif inşaa ve tamiratları da sokulmuştu. Bu nedenle Ebniye Müdürlüğü, Ebniye Muavinliği'ne dönüştürülerek yeni nezarete bağlanır (8 Mart 1849).⁵⁸ Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi de Ebniye Muavini olarak görevine devam eder.

Ebniye-i Hassa Muavinliği

Ebniye Müdürlüğü bünyesindeki Ebniye Meclisi ile birlikte 8 Mart 1849'da Nafia Nezaretine bağlanır ve ismi de Ebniye Muavinliği'ne dönüştürülür. Bu değişimin amacı; müdürlüğün inşaa çalışmalarını ile nezaretin görevleri arasında bulunan imar faaliyetlerinin koordineli olarak yürütülmesi idi. Ayrıca uzun süredir yetenekli mimar sıkıntısı çekildiğinden sık sık yabancı mimarlara başvurulmaktaydı. Bu nedenle Nafia Nezareti'nin görevleri arasına mimar yetiştirilmesi de eklenmişti.⁵⁹

Ancak bu birleşmeden düşünüldüğü gibi bir verim alınamaz ve Ebniye Muavinliği'nin ömrü çok kısa olur. Mimar yetiştirilmesi için gerekli altyapı hazırlanıp mimarlık eğitimi veren okullar açılmadığı gibi muavinliğin çalışanlarına yeterli maddi katkıda bulunulmadığından dolayı

yolsuzlukların da önü alınamaz. Ebniye Meclisi üyelerinin keşiflerde ve bina harçlarında bazı yolsuzluklara kanıştıktan sonra dair yapılan şikayetler üzerine Meclis-i Vâlâ'da bir heyet oluşturulup iddialar araştırılır.⁶⁰ Yapılan incelemeler sonucunda İstanbul ve çevresinde boş arsalar üzerine uygunsuz bina yapıldığı, Ebniye Meclisi'nde de bu duruma göz yumulduğu ve ruhsat verildiği belirlenir. Ebniye Muavini Seyyid Abdülhalim Efendi'nin de ihtiyarlığından dolayı meclis üyelerinin yaptıkları işleri kontrol edemediği tesbit edilir. Bunu üzerine 16 Nisan 1852'de Ebniye Muavinliği kaldırılır ve Abdülhalim Efendi'de 4000 kuruş maaş ile emekliye sevk edilir.⁶¹

Ebniye Meclisi İdaresi

Muavinliğin kaldırılmasından sonra Ebniye Meclisi, Ticaret Nezareti'ne bağlı Nafia Meclisi'nde toplanır.⁶² Mimarlar, Ticaret Nâzârı'nın huzurunda haftada bir kaç gün toplanarak inşaa ve tamir işleri ile birlikte ihalelere karar vereceklerdir. İstanbul çevresinde yer alan boş arsaların baritaları çıkarılarak plansız yerleşime izin verilemeyecektir. Bina ruhsatlarının da Ticaret Nezareti'nce mühürlenmesi kararlaştırılır.⁶³

Mimarların başına daha önce mimar halifelüğünden çıkarılmış olan Esad Efendi adında biri getirilir. Ebniye Muavinliği kaldırılmış olmasına rağmen başında bulunan yöneticiler bir süre daha bu unvanı kullanmaya devam ederler. Esad Efendi'den sonra Ebniye Meclisi'nin başında bulunan İsmail Zühdi Efendi, 16 Kasım 1858'de bu görevden ayrıldığı muavinlik unvanı da ortadan tamamen kaldırılır. İsmail Zühdi Efendi'nin ebniye meclisinden ayrılışından sonra yerine vekaleten meclis içerisinde Raşid Efendi getirilir.⁶⁴ Raşid Efendi'nin kısa süreli vekaletinin ardından meclis başkanlığına bina işlerinde tecrübeli Mühendis Şevki Efendi atanırsa da bir yıl kadar bu görevde kalabilir ve Kasım 1859'da yerine ebniye meclisi azasından Hacı Hafız Efendi atanır.⁶⁵

Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak işlerini yürüten Ebniye Meclisi, mimarların ve meclis üyelerinin maddi sorunları ciddi olarak çözüldüğü için, bir süre sonra yeniden şikayet ve tartışmaların odağı olur. Çalışanların maaşları vaktinde ödenemediğinden⁶⁶ yeniden yolsuzluklar baş gösterir. Yapılan incelemeler sonucunda; usulsüz ruhsat verildiği, keşif defterlerine ilaveler yapıldığı ve ihalelere fesat karıştığı tespit edilir. Örneğin; 1859 yılı içerisinde Yalı Köşkü'nün yanında inşaa olunan eşya ambarı ve nöbetçi

53 BOA. Cevdet Saray No:2860, Tarih:28 Cevvel 1247 / 4 Kasım 1831; BOA. MAD. No:8962, s.147, Tarih:23 Zilhicce 1254 / 9 Mart 1839.

54 Mühendis Abdülhalim Efendi'nin Ebniye Müdürlüğü'ne hangi tarihte atandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Seyyid Abdülhalim Efendi'nin Mart 1839'a kadar bu görevde kaldığını inşaat defterlerindeki kayıtlardan tespit etmekteyiz. Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra 5 Temmuz 1839'da sultanın türbesinin yapımı ile ilgili olarak düzenlenen kayıtlara Mühendis Abdülhalim Efendi'den Ebniye Müdürü olarak söz edilmesine kısa bir süre önce bu göreve getirildiğini göstermektedir. BOA. İDH. No:3, Tarih:22 Re'vel 1255 / 5 Temmuz 1839.

55 BOA. İDH. No:3, Tarih:22 Re'vel 1255 / 5 Temmuz 1839.

56 BOA. İDH. No:1183, Tarih:11 Ramazan 1256 / 6 Kasım 1840; BOA. İDH. No:7774, Tarih: Selh-i Recep 1263 / 14 Temmuz 1847.

57 BOA. A. TŞF. Dosya No:3, Vesika No:61, Tarih:4 Ramazan 1263 / 16 Ağustos 1847; BOA. İ. MV. No:3770, Tarih:13 Re'vel 1265 / 8 Mart 1849.

58 BOA. İMV. No: 3770, Tarih:13 R.âhır 1265 / 8 Mart 1849.

59 Ali Akçıldız, Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, İstanbul 1993, s.141-142

60 Meclis-i Vâlâ azasından Salih Bey oluşturulan komisyonun başına getirilir. BOA. İMV. No:6229, Tarih:28 Re'vel 1267 / 1 Şubat 1851.

61 BOA. İDH. No:15362, Tarih:22 C.âhır 1268 / 16 Nisan 1852.

62 Nafia Meclisi, Ticaret Nezareti'ne 1849 yılında bağlanır. BOA. İDH. No:10576.

63 Ali Akçıldız, a.g.e, s.138

64 BOA. İDH. No:27630, 9 R.âhır 1275 / 16 Kasım 1858

65 BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:171, Vesika No:78, Tarih:13 C.ewvel 1276 / 28 Kasım 1859.

66 1855 yılında Ramazan ayı öncesi meclisin katip ve memurlarının maaşları dokuz ay binkitliği için evlerine erzak alamayacak duruma gelmişler ve bu durum üzerine Malîye Hazinesi'nden on beş bin kuruş ödeme yapılmıştır. BOA. İDH. No:20904, Tarih: 4 Şevval 1271 / 20 Haziran 1855

karakolhanesinin gerçekte 136.000 kuruş olan masrafı, keşif defterlerinde 269.000 kuruş olarak gösterilmiştir. Aynı yıl içerisinde yapılan Süleymaniye Camii'nin tamiratında da 240.000 kuruş fazla ödeme yapılmıştır. Yolsuzlukları soruşturmak için oluşturulan komisyon raporlarına göre; Ebniye Meclisi katiplerinden Raşid Efendi'nin inşaat defterlerinde tahribat yaptığı ve böylece harcamaları kabarıp gösterdiği anlaşılmıştır. Yine aynı soruşturma neticesinde, meclis başkanı Hacı Hafız Efendi'nin ve azadan Sabit Efendi'nin Yahudi Hayim'e Ortaköy'deki evi için usulsüz ruhsat verip rüşvet aldıkları ortaya çıkar. İsmi geçen görevliler ebniye meclisinden uzaklaştırılıp hapse mahkum edilirdi.⁶⁷

Ebniye Meclisi'nde meydana gelen usulsüzlükler sonucunda mimarlık teşkilatının yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğu düşünülür ve 8 Eylül 1861'de hazırlanan bir nizamname ile ebniye meclisi çatısı altında çalışmak üzere, Ebniye Müdürlüğü yeniden kurulur.⁶⁸ 23 Eylül 1861 tarihli bir irade ile de ebniye müdürlüğünde çalışacak görevliler tesbit edilir. Buna göre yeni ebniye müdürlüğü görevlileri şunlardır; Ebniye Müdürü Remzi Efendi,⁶⁹ Ebniye Müdüruvini Hüseyin Şevki Efendi,⁷⁰ Keşif Memuru Esad Efendi,⁷¹ Tesviye-i Turuk Memuru⁷² Kolağası Hayri Bey, Mesaha Memuru İstorari (Luigi Storari),⁷³ Muhasib Hacı Tahir Efendi. Ebniye müdürüne 7500 kuruş, diğer görevlilere 3000 kuruş maaş bağlanır.⁷⁴

Yapılan bu düzenleme ile geçmiş dönemlere oranla daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulan ebniye meclisi idaresi, salnamelerden tespit edebildiğimiz kadarı ile 1866 yılından itibaren Şehreminiği içerisindeki Hendesehane'ye bağlanmış ve imparatorluğun sonuna değin varlığını sürdürmüştür.⁷⁵

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü

Hassa mimarlar Ocağı'nın 1831'de kaldırılıp yerine Ebniye-i Hassa müdürlüğü kurulduğunda, Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından hazırlanan bir layiha ile saray ve kasırların onarım ve bakımlarını üstlenecek "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü" adı ile yeni bir birim oluşturulur. Daha önceleri Topkapı Sarayı içerisinde bir "Tamirat Ambarı" bulunmaktaydı ve sarayların bakımından sorumluydu. Şehremininin kontrolü altında çalışan Tamirat

Ambarı'nda; saray-ı hümayun kalfası, bir ambarcı, bir katip ve yeteri kadar meremmetçi bulunmaktaydı. Tamirat Ambarı, şehreminiğinin 1831'de kaldırılışından sonra başıboş kalır ve Abdülhalim Efendi'nin layihası ile yeni yapısına kavuşur. Bu layihada yer alan öneriler doğrultusunda oluşturulan Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü'nün sorumlulukları ve görevlileri şunlardır; Topkapı Sarayı'nın Enderun bölümündeki tamiratlar ile dârüssaâdeğâşi, Birun kısmındaki tamiratlar ile hazine-i hümayun kethüdası ilgilenecektir. Topkapı Sarayı'nda bulunan Tamirat Ambarı'na ek olarak Çırağan Sarayı içerisinde de bir ambar kurulacak ve her iki ambarın başına üç yüzer kuruş maaş ile iki müdür atanacaktır. Müdürlüğün yanında yüz elliler kuruş maaş alan iki yardımcı tayin edilecek ve bunlar gerçekleştirilen tamiratların kontrolünü yapacaklardır. Yapılan her türlü harcamanın birer aylık periyotlar ile defterleri hazırlanacaktır. Ambarlarda üç neccar, bir hamamcı, iki sıvacı, bir camcı, bir ocak süpürücü, iki çilingir, yedi rençper görev yapacaktır. Gerektiğinde büyük inşa ve tamirat çalışmalarında yemiyeli amele tutulup masrafları defterlere kaydedilecektir.⁷⁶

Topkapı ve Çırağan Sarayı'nda bulunan iki ambar müdürlüğü bir süre sonra birleştirilip başına "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürü" adı ile yeni bir müdür atanır. Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürü, resmi törenlerde; büyük üniforma, sırmalı lacivert çuha pantolon, kılıç ve nişan-ı âli ile Ebniye-i Hassa Müdürü'nün yanında yer alırdı.⁷⁷ Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü'nün görevi zamanla saraylar ile sınırlı kalmamış, karakollar, hastaneler ve kışlalar gibi pek çok devlet yapısının inşa işleri de sorumluluğu altına girmiştir. Bu tür binaların plan ve keşifleri Ebniye-i Hassa Müdürlüğü tarafından yapılarak inşa görevi Ebniye-i Miriyye Müdürlüğü'ne bırakılırdı.⁷⁸

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü kurulduğunda, başında bulunacak görevlilerin mimariye yakın kişiler arasından seçilmeleri istenmiş ise de bu konuda dikkatli davranılmadığı görülür. Örneğin; Adile Sultan'ın kethüdası Osman Efendi, mimariye ait hiç bir bilgisi olmadığı halde tamirat müdürü olmuştur.⁷⁹

Arşiv belgeleri ve devlet salnamelerinden 1863'e kadar takip edebildiğimiz Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü, bu tarihten sonra Ebniye-i Seniyye İdaresi olarak adlandırılmıştır. Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü'nün

67 BOA. İ. MV. No.19318, Tarih: 25 C.evvel 1276 / 20 Aralık 1859

68 BOA. İ.DH. No:32212, Tarih:3 Revvel 1278 / 8 Eylül 1861

69 BOA. Cevdet Saray No:3853, Tarih: 10 R.âhur 1278 / 15 Ekim 1861

70 Hüseyin Şevki Efendi bu göreve atandığında Mühendishane-i Berr-i Hümayun hocalığı yapmaktadır. BOA. A.MKT. NZD. Dosya No:377, Vesika No:50. Tarih:5 C.evvel 1278 / 6 Kasım 1861.

71 Esad Efendi, Küdüs'te Kubbe'tüs Sahra'nın tamiratında gösterdiği başarıdan dolayı bu göreve getirilir. BOA. İ.DH. No: 32271, Tarih:17 Revvel 1278 / 23 Eylül 1861.

72 Tesviye-i turuk, Yolların yapıp ve düzenlenmesi.

73 Bir İtalyan Mühendis olan Luigi Storari, 1856 Aksaray Yangını sonrasında, yangın yerinin yeniden planlanması amacı ile Mustafa Reşid Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Zeynep Çelik, **19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.45.

74 BOA. İ.DH. No:32271, Tarih:17 Revvel 1278 / 23 Eylül 1861.

75 **Devlet Salnamesi**, 1283 (1866-67), s.53.

76 Topkapı Sarayı Arşivi, Evrak No:1782, Tarih:21 C.âhur 1247 / 28 Kasım 1831.

77 BOA. A. TŞF. Dosya No: 6-A, Vesika No: Tarih:1264 / 1848.

78 BOA. Cevdet Sıhhiye No.145, Tarih 16 R.âhur 1264 / 22 Mart 1848.

79 Adile Sultan kethüdası Osman Efendi'nin askerinin tayinatıyla ilgili Ağnam Müdürlüğü'nü istemesi üzerine, bu görevi yürüten Haşim Bey'in iyi çalıştığı için değiştirilemeyeceği belirtilerek bunun yerine Ebniye-i Miriyye Müdürlüğü uygun görülür. Tamirat Müdürü Şükrü Ağa azledilerek yerine Osman Efendi atanır. Daha önce 1500 kuruş olan tamirat müdürü maaşı da 4000 kuruşa çıkarılır. BOA. İ.DH. No: 7137, Tarih:14 Revvel 1263 / 2 Mart 1847.

Ebniye-i Seniyye İdaresi ismini alıncaya değin başında bulunan isimler sırasıyla şöyledir; Hacı Ali Efendi (?- 1840),⁸⁰ Şükrü Ağa (1847),⁸¹ Osman Efendi (1847 - 1848),⁸² Hüsam Efendi (1849 - 1853),⁸³ Şakir Ağa (1853 - 1856),⁸⁴ Hacı Akif Ağa (1856 - 1861),⁸⁵ Hüseyin Ağa (1861).⁸⁶

Ebniye-i Seniyye İdaresi

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü, 1863 yılı sonrasında Ebniye-i Seniyye İdaresi'ne dönmüştür.⁸⁷ Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Ebniye-i Seniyye İdaresi'nin⁸⁸ görev ve sorumlulukları 18 Eylül 1891 tarihli bir layihada şöyle belirtilmektedir; padişahın iradesi ile yapılması istenen her türlü binaların inşası ile saray ve kasırların bakım ve onarımını gerçekleştirmek. Layihada saray ve kasırlar önemlerine göre üç kısma ayrılmıştır. Yıldız Mabeyn, Yıldız Bendegân, Ayazağa Kasrı ve Nişantaşı'ndaki Taş Konak birinci kısımdadır. Dolmabahçe Sarayı, Hurka-i Saâdet ve Emanet -i Mahsusa Daireleri, Çağlayan Kasrı ve Mirahur Kasrı ikinci kısımdadır. Beylerbeyi Sarayı, Kalender Kasrı, Beykoz Kasrı, Tokat Kasrı, Küçüksu Kasrı, Hekimbaşı Kasrı ve Alemdağı Kasrı üçüncü kısımdadır. Hazine-i Hassa'da görevli kalfa ve mühendisler hemen her ay bu binaları kontrol edip muayenelerini yapmakla görevlendirilmişlerdir.⁸⁹

İmparatorluğun sonuna değin varlığını koruyan Ebniye-i Seniyye İdaresi, 17 Haziran 1920 tarihli bir karamame ile maliye hazinesine bağlanmıştır.⁹⁰

Evkaf Tamirat Müdürlüğü

Osmanlı Devleti'nde 1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bünyesinde 1838 yılında vakıfların onarım işlerini yürütmek üzere "Evkaf Tamirat Müdürlüğü" adında bir birim oluşturulur.⁹¹ Evkaf Tamirat Müdürlüğü'nün

kuruluşundan önce vakıf yapılarının inşa ve tamiratına yönelik hükümler vakfiyelerde yer alır ve her vakıf kendi gelirleriyle bu tamiratları gerçekleştirirdi.⁹² Evkaf Tamirat Müdürlüğü 1853 yılında bir süre Ebniye-i Miriyye Müdürlüğü'ne bağlanırsa da bu şekilde idareden bir verim alınmaması üzerine söz konusu müdürlükten ayrılır.⁹³

Evkaf Tamirat Müdürlüğü, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü olarak isimlendirilir. Kurum özellikle XX. yüzyıl başlarında Mimar Kemalettin Bey'in 1909 – 1918 yılları arasındaki müdürlüğü döneminde ön plana çıkar. Yedi adet işhanı, Bebek, Bostancı ve Bakırköy (Kartaltepe) Camileri ile Bostancı, Ayazma ve Reşadiye Mektepleri, Laleli'de Harikzedegân Apartmanları bu yıllarda projelendirilmiştir. Bu projelerden bazıları savaş nedeniyle yarım kalmış, Bakırköy Camii ve IV. ve V. Vakıf Hanı Cumhuriyet'in ilk yıllarında tamamlanabilmiş, VI. ve VII. Vakıf Hanları ile diğer birçok proje ise gerçekleştirilememiştir. I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın öncülerinden olan Kemalettin Bey, Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü mimarlık kadrolarını genişletmiş ve bu mimarlar aracılığı ile ulusal mimarlık anlayışının yaygınlaşmasına çalışmıştır.⁹⁴

23 Mart 1919'da, Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü kaldırılarak yerine Evkaf Nezareti'ne bağlı, vakıflar ile ilgili imar işlerine bakacak "Heyet-i Fenniye" adında yeni bir birim oluşturulur.⁹⁵

80 BOA M.L.MSF. No: 786, Tarih: 27 Zilkade 1255 / 1 Şubat 1840.

81 BOA. A.MKT. Dosya No: 78, Vesika No: 23, Tarih: 6 C. evvel 1263 / 22 Nisan 1847.

82 BOA. Cevdet Sıhhiye No: 145, Tarih: 16 R.âhır 1264 / 22 Mart 1848.

83 BOA. LDH. No: 10642, Tarih: 2 R.âhır 1265 / 25 Şubat 1849.

84 BOA. A.AMD., Dosya No: 41, Vesika No: 70, Tarih: 28 Revvel 1269 / 9 Ocak 1853.

85 Devlet Salnamesi, 1278 (1861-62), s. 50.

86 BOA. A.MKT.NZD. Dosya No: 386, Vesika No: 10, Tarih: 9 C.âhır 1278 / 22 Aralık 1861.

87 BOA, A.MKT. M.HM. Dosya No: 283, Vesika No: 66, Tarih: 30 C. evvel 1280 / 12 Kasım 1863. Bazı çalışmalarda Ebniye-i Seniyye İdaresi'nin Ebniye Müdürlüğü'nün devamı olduğuna dair bilgiler mevcut olsa da bu yanlıştır. Arzu Terzi, XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı), TED, Sayı: 16, İstanbul 1998, s. 110.

88 Arzu Terzi, a.g.m., s.110.

89 BOA Y. M.TV. Dosya No: 55, Sıra No: 38, Tarih: 14 Revvel 1309 / 18 Eylül 1891. Bu layiha bir talimatname olarak 9 Mart 1308'de (21 Mart 1892) yayınlanmış ve iki yıl sonra da bir nüshası Matbaa-ı Osmaniye'de basılmıştır. Hazine-i Hassa Nezareti, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1310 (Atatürk Üniversitesi Seyfiîtin Özege Bağış Kitapları No: 22503).

90 Arzu Terzi, a.g.m., s.119.

91 Ali Akyıldız, a.g.e., s.152.

92 Emre Madran, "Osmanlı Devleti'nde Onarım Etkinlikleri Vakıf Kurumu İlişkisi", Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: X, İstanbul 1999, s. 236-244.

93 Ali Akyıldız, a.g.e., s. 153.

94 Yavuz Yıldırım, "Kemaleddin Bey", Dünden Bu Güne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: IV, s.521-522.

95 BOA. MV. Dosya No: 250, Gönlek No: 72, Tarih: 20 C.âhır 1337 / 23 Mart 1919.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan; "XVI. Yüzyıl'da Hassa Mimarları", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, s.207-216.
- Ahmet Refik, **Türk Mimarları**, İstanbul 1937.
- Akyıldız, Ali; **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul 1993.
- Altar, Cevad Memduh; "Osmanoğullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezatlara", **Milletler Arası I. Türk Sanatları Kongresi (14-24 Ekim 1959 Ankara)** Ankara 1962, s.17-25
- Aşıkpaşazâde Tarihî, **Tevârih-i Âli Osman**, İstanbul 1332.
- Cezar, Mustafa; **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul 1995.
- Çelik, Zeynep; **19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Erdenen, Orhan; "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri ", **Mimarlık**, Sayı: 32, İstanbul 1966, s.19-22.
- Gökay, Orhan Şaik; "Risale-i Mimariyye - Mimar Mehmed Ağa - Eserleri ", **Ord.Pfr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara 1976, s.107-206.
- Güler, Sinan; "18. Yüzyılda Hassa Mimarlar Teşkilatı", **18.Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 3, İstanbul 1998, s.145-151.
- Kaçar, Mustafa; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808' Kadar)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları-II**, İstanbul 1998, s.103-119.
- Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, Haz; Ali Kemali Aksüt, İstanbul 1939.
- Madran, Emre; "Osmanlı Devleti'nde Onarım Etkinlikleri Vakıf Kurumu İlişkisi", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: X, İstanbul, 1999, s. 236-244.
- Mustafa Nâima, **Tarih-i Nâima**, Cilt: VI, İstanbul 1282.
- Rıfka Melül Meriç, "Bayezid Camii Mimarı, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, Sayı:II, Ankara 1957, s.70.
- Sarıcaoğlu, Fikret; **Kendi Kaleminden Bir Padişahın**

Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.

- Sertoğlu, Midhat; **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul 1958.
- Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-i Türkî**, Dersaadet 1317.
- Tayyazâde Ahmed Atâ Efendi, **Tarih-i Atâ**, Cilt:I, İstanbul 1293.
- Terzi, Arzu; XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı), **TED**, Sayı:16, İstanbul, 1998, s. 109-119.
- Turan, Şerafettin; "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1/1, Ankara 1963, s.157-200.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara 1988.
- Yıldırım, Yavuz; "Kemaleddin Bey", **Dünden Bu Güne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul 1994, s.521-522.

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ:

- A.AMD. Dosya No: 41, Vesika No: 70, Tarih:28 Revvel 1269 / 9 Ocak 1853.
- A.MKT. Dosya No: 78, Vesika No: 23, Tarih:6 C.evvel 1263 / 22 Nisan 1847.
- A.MKT. Dosya No:193, Vesika No: 2, Tarih:29 C.evvel 1265 / 22 Nisan 1849.
- A. MKT. Dosya No:156, Vesika No:88.
- A.MKT.MHM. Dosya No:171, Vesika No:78,Tarih:13 C.evvel 1276 / 28 Kasım 1859.
- A.MKT. NZD. Dosya No:377, Vesika No:50, Tarih:5 C.evvel 1278 / 6 Kasım 1861.
- A.MKT.NZD. Dosya No: 386, Vesika No: 10, Tarih: 9 C.âhır 1278 / 22 Aralık 1861.
- A. TŞF. Dosya No:6-A, Vesika No:15.
- A. TŞF. Dosya No:3, Vesika No:61, Tarih:4 Ramazan 1263 / 16 Ağustos 1847
- A. TŞF. Dosya No: 6-A, Vesika No: Tarih: 1264 / 1848.
- Cevdet Maarif No:6395, 18 Recep 1230 / 16 Haziran 1815

Cevdet Maarif No: 5481, Tarih:27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1801.

Cevdet Maarif No:5481, Tarih:27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1802.

Cevdet Maarif No:1792, Tarih: 6 Safer 1206 / 5 Ekim 1791.

Cevdet Maliye No:23819.

Cevdet Maliye No:23819.

Cevdet Saray No:1450, Tarih:29 R.ewel 1239 / 3 Aralık 1823.

Cevdet Saray No:2860, Tarih:1247 / 1831.

Cevdet Saray No:728, Tarih:16 R.âhır 1175 / 14 Kasım 1761.

Cevdet Saray No:3970, Tarih:18 C.ewel 1222 / 24 Temmuz 1807.

Cevdet Saray No:2860, Tarih:28 C.ewel1247 / 4 Kasım 1831.

Cevdet Saray No:3853, Tarih: 10 R.âhır 1278 / 15 Ekim 1861.

Cevdet Sıhhiye No: 145, Tarih:16 R.âhır 1264 / 22 Mart 1848.

HH. No:23275, Tarih:1241 / 1825-26.

HH. No:13414, Tarih:1208 / 1793-94.

HH. No:29125, Tarih:1237 / 1821-22.

HH. No:23977, Tarih:1250 / 1834.

HH. No:26244.

HH. No:26244-B.

HH. No:26244-D.

HH. No:29271, Tarih:1240.

İ.DH No:3, Tarih:22 R.ewel 1255 / 5 Temmuz 1839.

İ.DH. No:1183, Tarih:11 Ramazan 1256 / 6 Kasım 1840.

İ.DH. No:7774, Tarih: Selh-i Recep 1263 / 14 Temmuz 1847.

İ.DH. No:15362, Tarih:22 C.âhır 1268 / 16 Nisan 1852

İ.DH. No:10576.

İ.DH. No:27630, 9 R.âhır 1275 / 16 Kasım 1858.

İ.DH. No:20904, Tarih: 4 Şevval 1271 / 20 Haziran 1855.

İ.DH. No:32212, Tarih:3 R.ewel 1278 / 8 Eylül 1861.

İ.DH. No:10642, Tarih:2 R.âhır 1265 / 25 Şubat 1849.

İ.DH. No: 7137, Tarih:14 R.ewel 1263 / 2 Mart 1847.

İ.DH. No: 32271, Tarih:17 R.ewel 1278 / 23 Eylül 1861.

İ.MMS. No:171, Tarih:15 R.âhır 1264 / 21 Mart 1848.

İ.MMS. No:175, Tarih:7 C.âhır 1264 / 11 Mayıs 1848.

İ.MV. No:3770, Tarih:13 R.ewel 1265 / 8 Mart 1849

İ.MV. No: 3770, Tarih:13 R.âhır 1265 / 8 Mart 1849.

İ.MV. No:6229, Tarih:28 R.ewel 1267 / 1 Şubat 1851.

İ.MV. No:19318, Tarih:25 C.ewel 1276 / 20 Aralık 1859.

KK. No: 3430, s.117-118 , Tarih:19 Ramazan 1102 / 16 Haziran 1691.

MAD. No:8959, Tarih:9 Ramazan 1242 / 6 Nisan 1827 , s.19-21.

MAD. No:8961, s.20-21, Tarih:28 Zilkade 1254 / 10 Şubat 1839.

MAD. No:8962, s.147, Tarih:23 Zilhicce 1254 / 9 Mart 1839.

ML.MSF. No: 786, Tarih:27 Zilkade 1255 / 1 Şubat 1840.

MV. Dosya No: 250, Gömlek No: 72, Tarih:20 C.âhır 1337 / 23 Mart 1919.

Y. MTV. Dosya No:55, Sıra No:38, Tarih:14 R.ewel 1309 / 18 Eylül 1891.

TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ:

Evrak No:1782, Tarih:21 C.âhır 1247 / 28 Kasım 1831.